

КРАЯТ НА НЕОЛИБЕРАЛИЗМА

Огнян Минчев

Като нов икономически синтез неолиберализмът възниква в лоното на неоконсервативната революция от 70-те – 80-те години. През 1976 г. в САЩ е публикувана книгата “Културните противоречия на капитализма”. Автор е Даниел Бел – един от водачите на либералната технократична школа от 60-те години, за която технологичната революция и “конвергенцията” между източния комунизъм и реформирания западен капитализъм е бъдещето на човечеството. В новата си книга Бел решително скъсва с либералните технократични утопии. Той с тревога предупреждава – капитализмът е в опасност, защото ценностите на трудолюбието, спестовността и индивидуализма се подменят от експанзиращата социална държава с ценностите на хедонизма, нехайството и очакването обществото да ти даде това, което ти не си създал за себе си и семейството си.

През 1980 г. президентският кандидат Роналд Рейгън превръща тази тревога в стратегия за завръщане на свободния пазар, ограничената държава и индивидуалната отговорност в управлението на Америка. На другия край на Атлантическия океан Маргарет Тачър вече е в настъпление срещу “алчните синдикати” и консенсуса за държавно разпределение на произведените с частна собственост блага. Ударът е насочен срещу “икономиката на търсенето” – държавен регулативен механизъм, създаден от Джон Мейнърд Кейнс за ограничаване на опустошителните следствия от цикличните кризи на корпоративния капитализъм. Катастрофата на Голямата депресия след 1929 г. превръща кейнсианството в универсален механизъм за управление на зрелия индустриален капитализъм след 40-те години на XX век. Според последователите на Тачър и Рейгън, кейнсианската система е дегенерирала капитализма и е причина за всичките му беди, с които Западът се сблъсква през 70-те години. Инфлация, безработица, бюджетни дефицити и ненаситни претенции към държавата на организирания в мощни лобита групови интереси.

Нима кейнсианството е наистина опасна заблуда, задънена улица на капиталистическото развитие? Войнстващите неоконсерватори забравят много и важни неща за да обосноват завръщането на “неограничения” пазар. Кейнсианската регулативна система стои в основата на най-големия скок в икономическото развитие и на жизнения стандарт в историята на човечеството. Между 40-те и 60-те години на XX век западните общества забогатяват повече отколкото през цялата дотогавашна човешка история. Новопоявилата се мащабна средна класа създава общество на всеобщо благоденствие върху руините на Марксовата класова борба. Западът забравя за катастрофичните кризи от миналото. Кое поражда кризата на 70-те? Най-съществени са три причини. Първо, петролната криза от 1973 г., която променя цялостно правилата на играта на световния енергиен пазар. Второ, експанзията на социалната държава. Преразпределителният механизъм се осъществява чрез демократичния политически процес. Когато очакванията на групите нарастват, държавата ескалира обещанията за преразпределение независимо от това, че икономиката навлиза в цикъл на свиване, на криза. Трето – и най-важно ... глобализация.

Кейнсианската регулация работи в мащаба на националния пазар, където държавата облага с данъци по-заможните и подкрепя финансово по-бедните. Бедните

във Франция излизат на пазара и купуват френски обувки, френски коли, френско вино и сирене – и така подкрепят националното производство. Глобализацията събори стените на националните пазари – френските бедни взимаха парите на държавата за да ги похарчат за японски коли, италиански обувки и тайвански телевизори. Кейнсианският цикъл за стимулиране на търсенето се прекъсва. Изходите са два: първо, да се глобализират институциите на кейнсианско преразпределение в отговор на икономическата глобализация – нито националните политици, нито международният бизнес имат интерес от това. Второ – да се орежат регулативните функции на националната държава, да се свалят бариерите пред глобалния пазар. Добре дошъл отново на един забравен в историята на XX век спътник на ранния капитализъм – свободния пазар.

Някои го слагат в кавички, защото не вярват, че пазарът може да бъде свободен. Още Адам Смит изрично подчертава ролята на държавата, която формира условията на пазарната игра. Без норми и институции регламентиращи баланса на търсене и предлагане, разликата между пазар и джунгла се губи в общото правило, че силният поглъща слабия. Новите могъщи агенти на глобализацията бягат от институционална регулация като дявол от тамян. Когато регулацията идва от националната държава, те се оплакват от протекционизъм и твърдят, че държавата е много лош стопанин. Когато в по-зрелия етап на глобализацията обществени движения започват да изискват международни механизми на регулация, международните корпорации и финансови мрежи бързо се превръщат в защитници на националния суверенитет – никаква регулация извън тази на националната държава не може да бъде легитимна.

Ниски данъци, свободна търговия, подкрепа за предприемачите и ограничена в харчовете си държава, предала икономическия контрол върху частния сектор – това е кратката Библия на завърналата се ортодоксия на свободния пазар. Първоначално тя е оръжие и гордост на десните – на консерваторите, за които тържеството на пазара е синоним за краха на всеки социализъм, на всеки опит държавата да изземва права от частния собственик в услуга на общността. Но през 80-те и 90-те години социалдемократи и социалисти бързо разбират, че техният път към властта преминава през признаването на свободния пазар като върховен регулатор на обществените дела. В Америка Бил Клинтън трансформира позициите на Демократическата партия към реалностите на пазарния глобализъм. В Европа Тони Блеър, Шрьодер и след тях целият Социнтерн запяват рефрена за “третия път” – на левия път към свободния пазар. Овдовялата от рухването на съветския комунизъм европейска левица се оглеждаше с какво да замени пролетарския интернационализъм. Наложил се спешно да се влюби в глобализма, да намрази национализма и националната държава и да запее вдъхновено химна на глобалния обединен свят, в който националната държава е почти, ако не съвсем умряла.

Всеки трябва да се нагоди към силния на деня. Новият синтез на дясно и ляво върху основата на свободния пазар бе наречен “неолиберализъм”. Освен пълен приоритет на пазара, неолиберализмът включваше оптимистична теория на глобализацията и свободната търговия, нетърпимост към протекционизъм и национализъм, строги органичения върху бюджетните разходи и възможно най-минимална инфлация. Като доктрина на икономическата глобализация неолиберализмът косвено утвърждава визията на мултикултурализма и вярата в необходимата зависимост между либерална демокрация и свободен пазар. Истината е, че като система от ценности и организационни инструменти неолиберализмът разкри

огромни пространства за икономически растеж и приложение на технологичните, финансовите и информационните ресурси на глобализацията. Редица страни от Третия свят реализираха впечатляващ икономически растеж благодарение на свободната глобална миграция на капитали и инвестиции. Същевременно трябва да се има предвид, че икономическото развитие в епохата на глобалния неолиберализъм е свързано – както и в предишната епоха на деколонизацията – с цялостен успех на националните модели на модернизация. Бързо развитие реализираха тези страни, които успяха да канализират икономическия ръст в система от ефективни институции, гъвкави модели и стратегии за растеж и ефективни публични политики в подкрепа на стопанското развитие. Но отгук започва и проблемната страна на глобалния неолиберализъм.

Свободният пазар, неограничен от механизми за преразпределение на богатата води до поляризация на обществото. Ако през 1990 г. един мениджър на голямо предприятие в САЩ е печелил 70 пъти повече от средния американец, днес разликата е 325 пъти. Поляризацията на обществото води до упадък на солидарността, а тя е основата на демократичното управление. Радикализацията на американската политика през последните 20 години вляво и вдясно следва именно модела на социалната поляризация от последните 3 десетилетия господство на неолиберализма.

В много общества поляризацията на доходите и икономическите шансове на гражданите се съпътства от драматичен разпад на институциите – друг ефект от политиката на неолиберализъм. След рухването на комунизма в Източна Европа господстващата парадигма на прехода бе зададена от хегемонията на неолиберализма в глобален мащаб. Рецептата бе проста: сменете тоталитарните държавни институции с демократични и час по-скоро пуснете “невидимата ръка” на пазара. Добре дошли в света на охолството и неограничените възможности! Демократичната реформа обаче понижи ефективността на държавните институции. Институционалният вакуум бе оползотворен от организирани мрежи на бившия режим, които завладяха общественото богатство и изплуваха като нов корпоративен елит на обществото. Вместо “невидимата ръка” на пазара, получихме видимия юмрук на пост-комунистическата мафия. Следващата стъпка бе завладяването на новата демократична държава от укрепналата пост-комунистическа олигархия. Олигархията свободно източва държавата. Ако обикновените граждани поискат от своята държава услуги в замяна на данъците, които плащат, неолибералните идеолози на олигархията ги съветват – “идете на пазара, държавата е лош стопанин!” В пост-комунистическа Европа неолиберализмът стана синоним на измама, а “свободният пазар” – смокинов лист за олигархичния монопол върху икономиката и обществото.

Ако в пост-комунистическа Европа държавата се превърна в импотентна фасада на олигархичното управление, в Африка държавата просто рухна. Комбинацията от глобална стопанска поляризация и деинституционализация на крехките пост-колониални държави превърна африканските общества в бойно поле на племенно-кланова основа. Неолибералните радетели за свят без национална държава могат да се поздравят – в голяма част от Третия свят държавата е изтрита от лицето на земята. Само че няма кой да я замени. Няма кой да мете улиците, да строи училища, да разоръжи все по-мощните бандитски групировки на слелите се армия, полиция и организирана престъпност.

Едва ли страданията на пост-комунистическите страни и на Африка биха спрели победоносния ход на глобалния пазарен фундаментализъм, ако неолибералният бумеранг не се бе завърнал и не бе поразил своите собствени създатели – глобалните финансови кръгове и техните политически представителства. Дерегулацията на финансовите пазари създаде подозрително продължителна възможност за лесни печалби на борсите, в ипотечния бизнес, в търговията с ценни книжа. В един момент дългоочакваният гръм на пренадутия балон не изненада никого. “Лемън брадърс”, фон Мадоф, еврото, новата мощ на Китай ... Неолибералният мит за “свободния пазар” рухна. Очевиден стана монополният статус на една безконтролна и ненаситна глобална олигархия, присвоила потенциала на човечеството за развитие под претекста “глобализация в полза на всички”.

Накъде след неолиберализма? Няма път назад към Кейнс, защото няма път назад към стопанския суверенитет на националната държава. Глобално кейнсианство? Твърде далеч сме от подобно благородство на силните на деня. Някой трябва да ги принуди да вървят в тази посока, но кой? Движението “Окупирай ...” е по-скоро закъсняло разочарование и гняв, отколкото път за някъде. Светът става все по-сложен и неудобен за полагане в Прокрустовото ложе на примитивните идеологии от близкото минало – комунизъм, технократичен оптимизъм, глобализъм, неолиберализъм...